e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

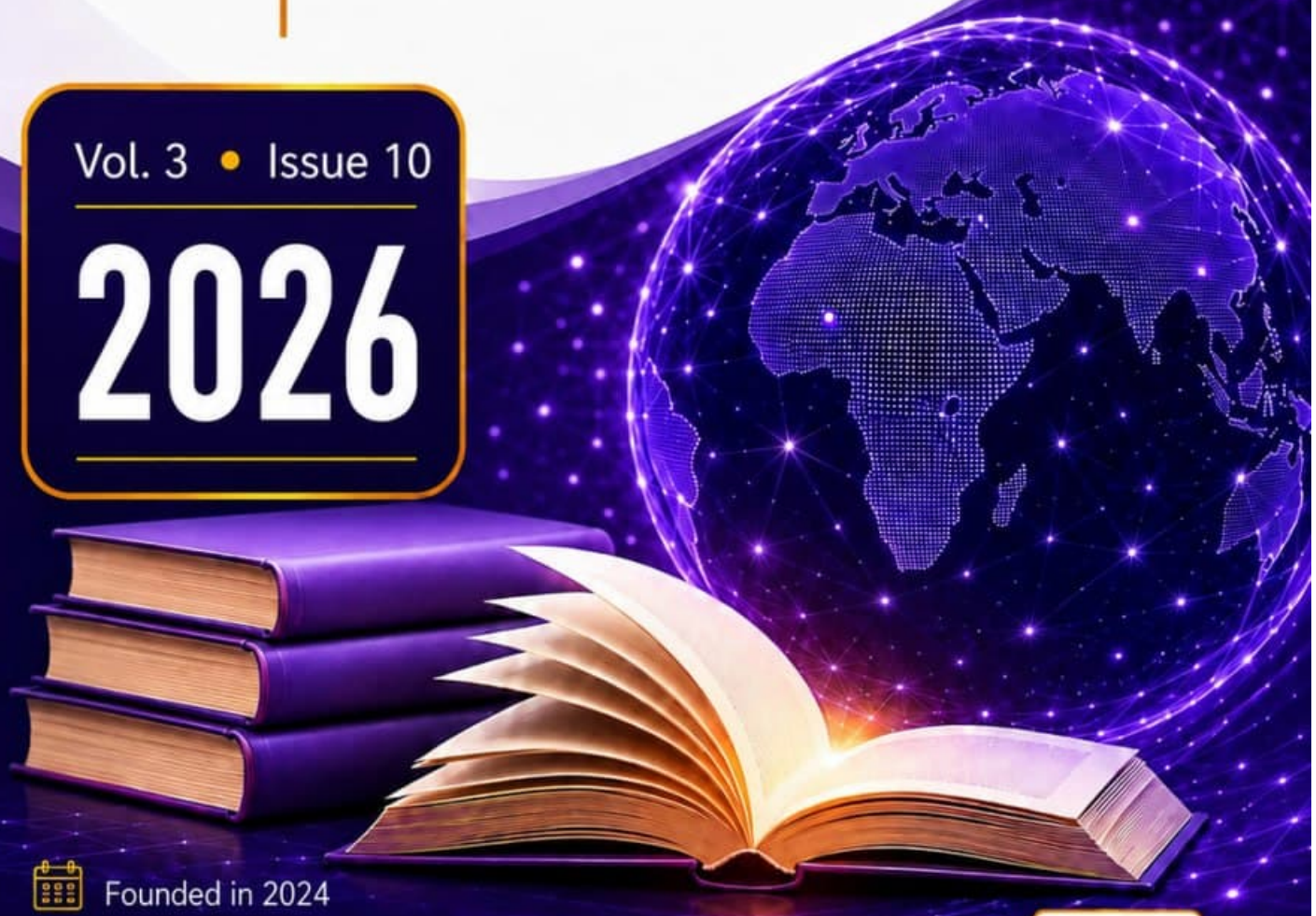
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/n3fr6d66

BAHOUDDIN NAQSHBANDNING ILMGA OID QARASHLARI XUSUSIDA

Raximova Yulduz Dilmurod qizi
Samarqand davlat chet tillari instituti, tayanch doktorant.
e-mail: yraximova711@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0007-6944-7061

Annotatsiya.
Ushbu maqolada Naqshbandiya tariqati asoschisi Hazrat Bahouddin Naqshbandning ilm-ma'rifatga oid qarashlari tahlil qilinadi. Bahouddin Naqshband botiniy ilmlarning yuzaga kelishi va ularning qalbda zohirlanishi to'g'risidagi mulohazalarini bayon etadi. U ilohiy ilm va fayzlar qalbda aks etishi uchun inson o'z qalbidan voqif bo'lishi, qalbida dunyoviy hoy-u havaslar va g'arazli niyatlar bo'lmasligi lozimligini uqtiradi. Ushbu maqolada qalbning ogohligi va pokligini targ'ib qiluvchi "vuqufi qalbiy" tamoyili ham tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: laduniy ilm, ilmi yaqin, vuqufi qalbiy, zikr, qalbni poklash.

О ВЗГЛЯДАХ БАХАУДДИНА НАКШБАНДА НА ЗНАНИЕ

Рахимова Юлдуз Дилмурод кизи
Самаркандский государственный институт иностранных языков, докторант базовой докторантуры.

Аннотация.
В данной статье анализируются взгляды основателя суфийского ордена Накшбандия Хазрата Бахауддина Накшбанда на науку, знание и просвещение. Рассматриваются его размышления о возникновении сокровенных знаний и их проявлении в сердце человека. Бахауддин Накшбанд подчёркивает, что для отражения божественного знания и благодати в сердце человек должен осознавать состояние своего сердца, освобождать его от мирских страстей, желаний и корыстных намерений. В статье также анализируется принцип «вукуфи кальбий» (осознанность сердца), проповедующий духовную бдительность и чистоту сердца.

Ключевые слова: ладунное знание, достоверное знание (ильм аль-якин), вукуфи кальбий, зикр, очищение сердца.

ON BAHAUDDIN NAQSHBAND'S VIEWS ON KNOWLEDGE

Raximova Yulduz Dilmurod qizi
Samarkand State Institute of Foreign Languages, PhD Student.

Abstract.
This article analyzes the views of Hazrat Bahauddin Naqshband, the founder of the Naqshbandiyya Sufi order, on knowledge, learning, and enlightenment. It examines his reflections on the emergence of esoteric knowledge and its manifestation in the human heart. Bahauddin Naqshband emphasizes that, for divine knowledge and spiritual blessings to be reflected in the heart, a person must be aware of the state of their heart and free it from worldly passions, desires, and selfish intentions. The article also analyzes the principle of wuquf-i qalbi (awareness of the heart), which promotes spiritual vigilance and purity of the heart.

Keywords: ladunni knowledge (divinely bestowed knowledge), certain knowledge (ilm al-yaqin), wuquf-i qalbi, dhikr, purification of the heart.

Kirish. Islomiy manbalarda ilm olish insonning ma'naviy kamoloti va ijtimoiy faoliyatining muhim omili sifatida talqin etiladi. Hadislarda bilim egallashga da'vat etilishi, Qur'oni karimning Alaq surasi dastlabki oyatida "O'qi!" buyrug'ining qo'llanishi islomiy tafakkurda ilm va ma'rifatga berilgan e'tiborni ko'rsatadi. Ushbu manbalarda bilimning ahamiyati uning inson hayoti, axloqiy qarashlari va amaliy faoliyati bilan bog'liqligi orqali yoritiladi.

Bilim egallash insonning kundalik ehtiyojlarini qondirish, kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish va ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etishiga xizmat qiladigan uzluksiz jarayondir. Shu jihatdan, ilm tushunchasi nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy tajriba, axloqiy mezonlar va o'zini anglash masalalarini ham qamrab oladi. Tasavvufiy ta'limotlarda, jumladan, Bahouddin Naqshband qarashlarida ilm, qalb va ma'naviy tarbiya o'rtasidagi munosabatga alohida e'tibor qaratiladi. Mazkur maqolada ushbu munosabatning mazmuni hamda "vuqufi qalbiy" tamoyilining undagi o'rni manbalar asosida tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Naqshbandiylik ta'limotida ilm egallash, mehnat qilish va axloqiy kamolot masalalari o'zaro bog'liq holda talqin etiladi. Ushbu an'anada bilimning ahamiyati uning inson faoliyati, xulq-atvori va ma'naviy tarbiyasida namoyon bo'lishi bilan izohlanadi. Bahouddin Naqshband qarashlarini o'rganishda uning shogirdlari tomonidan yozib qoldirilgan asarlar muhim manbaviy asos bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, Ya'qub Charxiyning "Risolayi unsiya" asarida ustozining ilm haqidagi mulohazalari suhbat va xotiralar shaklida bayon etilgan. Bunday matnlarni tahlil qilishda ulardagi fikrlarning

muallif tomonidan qayd etilgan rivoyat orqali yetib kelganini hisobga olish zarur.

"Risolayi unsiya"da Bahouddin Naqshbandga nisbat berilgan quyidagi fikr keltiriladi: "...U kishi (Bahouddin Naqshband nazarda tutilmoqda) menga bir hadis sharhida shunday dedilar: "Ilm ikki xildir. Birinchisi qalb ilmi bo'lib, u avliyo va anbiyolarning foydali ilmidir. Ikkinchisi til ilmi bo'lib, u odam bolalari ustida Allohning hujjatidir". Umid qilamanki, senga ilmu botindan bir nasiba yetgay", — dedilar" [1, 14-b.].

Mazkur parchada ilm "qalb ilmi" va "til ilmi" tushunchalari orqali farqlanadi. Matn mazmunidan kelib chiqib, ushbu farqlanishni bilimning o'zlashtirilishi va inson faoliyatida namoyon bo'lishiga doir tasavvufiy yondashuv sifatida talqin qilish mumkin. "Qalb ilmi" bilimning shaxs tomonidan ichki anglanishi, uning axloqiy qarashlari va ma'naviy tajribasi bilan bog'lanishini ifodalaydi. "Til ilmi" esa bilimning so'z orqali bayon qilinadigan jihatini anglatadi. Biroq ushbu qarama-qarshilikni og'zaki yoki nazariy bilimning butunlay inkor etilishi sifatida tushunish uchun parchaning o'zi yetarli asos bermaydi. Unda bilimga egalik qilish bilan uning mazmunini anglash va unga muvofiq yashash o'rtasidagi munosabatga e'tibor qaratilgan, deb izohlash mumkin.

Iqtibosdagi "foydali ilm" iborasi ham alohida tahlilni talab qiladi. Ushbu kontekstda bilimning foydaliligi uning insonning ichki dunyosi va axloqiy faoliyatiga ta'siri bilan bog'langan. Shunga ko'ra, ilmning qadri faqat ma'lumotlarni bilish yoki ularni boshqalarga yetkazish bilan o'lchanmaydi; bilimni anglash va shaxsiy tajribaga singdirish masalasi ham muhim o'rin tutadi. Bu talqin naqshbandiylikdagi ilm va ma'naviy tarbiya munosabatini o'rganish uchun muayyan tahliliy asos yaratadi.

Parchaning yakuniy qismida Bahouddin Naqshbandning Ya'qub Charxiyga "ilmu botin"dan nasiba tilagani qayd etilgan. Ushbu murojaat ustozning muayyan shogirdiga bildirgan ma'naviy tilagi sifatida baholanishi lozim. Uni ilm izlab kelgan barcha insonlarga bir xil mazmunda murojaat qilinganining dalili sifatida umumlashtirish to'g'ri bo'lmaydi. Shu bilan birga, mazkur qayd ustoz va shogird munosabatida bilim uzatish bilan bir qatorda ichki anglash va ma'naviy yetuklikka yo'naltirish ham ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi. Demak, ushbu parcha doirasida ilmning mazmuni, uni ifodalash shakli va shaxs tomonidan o'zlashtirilishi o'rtasidagi farq tadqiqotning asosiy tahlil nuqtasi sifatida ajratilishi mumkin.

MUHOKAMA. Tasavvufiy adabiyotlarda botin ilmi insonning ichki ma'naviy tajribasi, qalb holati va diniy haqiqatlarni anglash jarayoni bilan bog'liq tushuncha sifatida talqin etiladi. Ushbu doirada "laduniy ilm" atamasi ilohiy manbadan ato etilgan deb tushuniladigan bilimni ifodalaydi. G. N. Navro'zovaning tadqiqotida "Farhangi zaboni tojik" lug'atiga tayangan holda quyidagi ta'rif keltiriladi: "Laduniy — tabiatan zehnning ishtirokisiz, jiddu jahd qilmasdan Alloh tomonidan ato etiladigan, Alloh bergan ilmdir" [2, 108-b.]. Mazkur ta'rif tasavvufiy an'anada bilimning kelib chiqishi qanday izohlanganini ko'rsatadi. Uni tahlil qilishda diniy-ma'rifiy talqin bilan bilim hosil bo'lishining ilmiy izohini farqlash zarur. Shuningdek, ushbu ta'rifdan ta'lim olish, aqliy faoliyat yoki shaxsiy sa'y-harakatning ahamiyati inkor etilgan, degan xulosa kelib chiqmaydi.

Botin ilmi va laduniy ilm tushunchalari mazmunan yaqin bo'lsa-da, ularning qo'llanishida turli jihatlarga urg'u beriladi. "Botin" tushunchasi bilimning ichki, yashirin yoki ma'naviy mazmuniga e'tiborni qaratsa, "laduniy" uning ilohiy manbaga nisbat berilishini ifodalaydi. Shu sababli mazkur atamalarni har bir holatda to'liq sinonim sifatida qo'llashdan oldin ularning muayyan manbadagi mazmunini aniqlashtirish lozim. Bunday yondashuv tasavvufiy bilish haqidagi qarashlarni bir xil mazmunga keltirib qo'yishning oldini oladi.

"Yaqin" istilohi esa bilimning ishonchliligi, shubhasizlik va ichki ishonch mazmunlari bilan bog'liq. Ushbu atamani faqat "ilm" so'zining muqobili sifatida izohlash uning ma'no doirasini toraytiradi. Maqolada "Avrod" asaridan keltirilgan munojotda yaqin inson uchun talab etiladigan ma'naviy ne'mat sifatida ifodalangan. Bu yerda tushuncha bilimning hajmidan ko'ra e'tiqodiy ishonchning mustahkamligi bilan bog'lanadi. Munojot janrining xususiyatini hisobga olganda, undagi fikrlarni nazariy ta'rif sifatida emas, muayyan diniy qarash va ma'naviy intilishning ifodasi sifatida o'rganish maqsadga muvofiq.

Tasavvufiy bilish doirasida ilm al-yaqin, ayn al-yaqin va haqq al-yaqin tushunchalari bilish hamda ishonchning turli darajalarini ifodalash uchun qo'llanadi. Ularni umumiy tahliliy mazmunda bilim orqali hosil bo'lgan ishonch, bevosita mushohada bilan bog'liq ishonch va shaxsiy tajriba darajasida anglangan ishonch sifatida tavsiflash mumkin. Biroq ushbu izohlar barcha mualliflarda bir xil shaklda uchramasligi mumkin; ularning mazmuni foydalanilgan manba va nazariy yondashuv doirasida ochilishi kerak. Mazkur darajalarni avliyo, xos avliyo yoki payg'ambar martabalariga qat'iy taqsimlash esa alohida manbaviy asosni talab qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, laduniy ilm bilan yaqin tushunchasini qiyoslashda bilimning manbasi va uning ishonchlilik darajasini ajratish muhimdir. Laduniy ilm haqidagi ta'rifda bilimning qayerdan kelishi haqidagi tasavvur ustuvor bo'lsa, yaqin tushunchasida uning shaxs tomonidan qanday ishonch bilan qabul qilinishi oldinga chiqadi. Bu farq ularning o'zaro munosabatini aniqlashtirishga yordam beradi. Navro'zovaning tegishli talqinini tahlil qilishda ham tadqiqotchining sharhi bilan Bahouddin Naqshbandga nisbat berilgan fikrni bir-biridan ajratish lozim [2, 108-b.]. Shuning uchun laduniy ilmning yaqin ilmidan ustunligi haqidagi hukmni bevosita Naqshbandning qarashi sifatida taqdim etishdan oldin uning asl manbadagi ifodasi aniqlashtirilishi zarur.

Vahiy, ilhom va farosat tushunchalarini ham o'zaro farqlagan holda qo'llash talab etiladi. Ularning barchasini yagona bilish hodisasining teng shakllari sifatida ko'rsatish diniy va falsafiy mazmundagi tafovutlarni soddalashtirishi mumkin. Xususan, "ilhom", "intuitsiya" va "farosat" atamalarini izohsiz tenglashtirish turli tushunchalarning ma'no chegaralarini xiralashtiradi. Mazkur tadqiqot doirasida ularni tasavvufiy manbalarda bilish tajribasini ifodalovchi, ammo har biri alohida izoh talab qiladigan tushunchalar sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Bilishning ichki tajriba bilan bog'liq talqini qalb tushunchasining tahliliga olib keladi. Naqshbandiylikka oid keltirilgan matnlarda qalb insonning ma'naviy yo'nalishi, niyati va diqqatini ifodalovchi tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. Bu

kontekstda “qalb”ni anatomik yurak bilan to‘liq tenglashtirish o‘rinli emas. Uning mazmuni insonning ichki holati, axloqiy munosabati va diniy tajribasi bilan bog‘langan. Shunga ko‘ra, qalb pokligi haqidagi mulohazalar axloqiy-ma’naviy qarashlar doirasida tahlil qilinishi kerak; ulardan jismoniy salomatlikni bevosita ta’minlash haqidagi tibbiy xulosa chiqarib bo‘lmaydi.

“Vuqufi qalbiy” tamoyili ushbu ma’naviy hushyorlikning amaliy ifodasi sifatida o‘rganilishi mumkin. Keltirilgan manbalarda u insonning o‘z qalb holatiga e’tibor berishi, zikr jarayonida diqqatni saqlashi va diniy yo‘nalganlikni anglab turishi bilan bog‘lanadi. Mazkur tamoyilning axloqiy jihati esa shaxsning o‘z niyatlari, istaklari va munosabatlarini kuzatishida namoyon bo‘ladi. Hasad, g‘araz yoki adovatdan tiyilish haqidagi qarashlar shu doirada sharhlanishi mumkin. Bunda axloqiy tavsiyalarni barcha insonlarda bir xil natija beradigan psixologik qonuniyat sifatida taqdim etmaslik lozim.

“Bahouddin Balogardon” asarida Naqshbandga nisbat berilgan quyidagi fikr uchraydi: “Vuqufi qalbiy jazaba ta’sirini o‘zida his qilish va bu ta’sirning qalbdan o‘rin olishi uchundir. Zikrda adadga rioya qilish diqqatni jamlash uchundir, chunki nazar parishondir” [3, 86-b.]. Ushbu parchada qalb hushyorligi bilan zikrning tashkiliy jihatlari o‘rtasidagi munosabat ifodalangan. Sanoqqa rioya qilish diqqatni jamlashga xizmat qiladigan vosita sifatida izohlanadi. “Vuqufi qalbiy” esa zikr jarayonining ichki mazmuni va undan kutiladigan ma’naviy holat bilan bog‘lanadi. Demak, parchada amaliy vosita va uning maqsadini farqlash imkonini beradigan mazmun mavjud.

Asardagi yana bir qaydda fayzning yashin kabi kelib, tezda o‘tib ketishi tasvirlanadi va uni anglash qalbning ogohligi bilan bog‘lanadi [3, 104-b.]. Ushbu obrazli ifodani tasavvufiy tajribaning qisqa muddatli va oldindan belgilash qiyin bo‘lgan holatlarini tavsiflovchi badiiy vosita sifatida tahlil qilish mumkin. “Nogoh oyad, bar dili ogoh oyad” misrasida ham kutilmaganlik va tayyorlik o‘rtasidagi munosabat aks etadi. Bu o‘rinda qalb ogohligi muayyan tajribani qabul qilishga ma’naviy tayyorlik sifatida talqin qilinadi. Bunday tasvir manbaning diniy-badiiy ifoda usuliga mansub bo‘lib, uni empirik kuzatuv natijasi bilan tenglashtirish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Zikrning qalbni poklashdagi o‘rni shu asarda Abdulloh Ansoriyga nisbat berilgan fikr orqali ham yoritiladi [3, 104-b.]. Mazkur qayd zikrning tasavvufiy an’anadagi ma’naviy tarbiya vositasi sifatidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Biroq bu fikr tadqiqotga vositachi manba orqali kirib kelayotganligi sababli uning nisbat berilish shaklini saqlash zarur. Tahlilda zikrning diniy mazmuni, diqqatni muayyan yo‘nalishda saqlash bilan bog‘liq jihati va axloqiy o‘zini kuzatish amaliyoti o‘rtasidagi munosabat ochilishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu munosabatlar manba talqini doirasida bayon etilishi lozim.

Xoja Muhammad Porsoning quyidagi qaydi masalani qiyosiy o‘rganishga imkon beradi: “...Bizning xojamiz zikr paytida nafasni ushlab turishni lozim sanamas edilar. Shuningdek, sanoqqa rioya qilishni ham lozim hisoblamas edilar. Zero, zikrdan asosiy natija vuqufi qalbiydir” [4, 59-b.]. Mazkur parcha yuqoridagi sanoq haqidagi fikr bilan birgalikda o‘qilganda, amaliy usulning foydasi bilan uning majburiyligi o‘rtasidagi farq ko‘rinadi. Birinchi qaydda sanoq diqqatni jamlash vositasi sifatida tavsiflangan bo‘lsa, Porso keltirgan fikrda uning zaruriy shart emasligi ta’kidlanadi. Shu jihatdan, ushbu parchalar o‘rtasida bevosita ziddiyat bor, deb xulosa qilishga asos yetarli emas: ular vositaning vazifasi va asosiy maqsadning ustuvorligini turli tomondan yoritadi.

Keltirilgan dalillar doirasida “vuqufi qalbiy”ni insonning ichki holatiga e’tibor, zikrdagi hushyorlik va niyatni kuzatish bilan bog‘liq tamoyil sifatida tavsiflash mumkin. Uning mazmunini faqat zikr miqdori yoki tashqi harakatlar bilan cheklash manbalarda ifodalangan maqsadni to‘liq ochmaydi. Ayni paytda mazkur tamoyildan insonning hech qachon xato qilmasligi yoki doimo ruhiy xotirjamlikka erishishi haqidagi mutlaq xulosalar ham kelib chiqmaydi. Tadqiqot uchun asosiy ahamiyat bilim, ma’naviy tajriba va amaliy mashq o‘rtasidagi munosabatning qanday talqin etilganini aniqlashdan iborat. Ushbu munosabatda qalb hushyorligi zikrning ichki mazmunini ifodalovchi tushuncha, sanoq va boshqa amaliy usullar esa unga xizmat qiluvchi vositalar sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, Bahouddin Naqshband qalb ilmini chuqur tahlil qilgan holda “vuqufi qalbiy” tamoyiliga asos solgan. Bu bugungi jamiyatda zamondoshlarimiz uchun muhim yo‘l-yo‘riq desak, xato bo‘lmaydi. Har kim o‘z qalbidan voqif bo‘lib, uni poklasa, qalbidagi g‘arazli illatlarni, shahvoniy va dunyoviy hoy-u havaslarni butunlay tark etsa, insonlar va Alloh o‘rtasidagi ilohiy aloqalar mustahkamlanadi. Bahouddin Naqshband ham o‘z zamondoshlari va shogirdlariga har doim qalbidan ogoh bo‘lib, uni poklab, zikr aytib, tavba va istig‘for qilib yurishni uqtirganlar. Qalb ruhiy va moddiy olamni bir-biriga bog‘lovchi ko‘prik sifatida inson hayoti va kamol topishida beqiyos o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ya’qub Charxiy. Risolayi unsiya (Do‘stona suhbat) / tarjimon va izohlar muallifi S. Rahmonov, falsafa doktori (PhD), dotsent. – Samarqand: Samarqand davlat chet tillari instituti nashriyoti, 2022. – B. 14.
2. Navro‘zova G. N. Xoja Bahouddin Naqshband hayoti va ma’naviy merosi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «Fan» nashriyoti, 2021.
3. Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali. Bahouddin Balogardon / tahrir hay’ati: A. Rustam va boshq.; forsiydan tarjima, so‘zboshi va lug‘at muallifi Mahmudxon Mahdum Hasanxon Mahdum o‘g‘li. – Toshkent: Yozuvchi, 1993.
4. Xoja Muhammad Porso. Risolayi qudsiya. Bahouddin Naqshbandning qudsiy kalimalari / tarjimon va izohlar muallifi A. Boltayev. – Toshkent: Movarounnahr, 2020.
5. Navro‘zova G. Naqshbandiya tasavvufiy ta’limoti va barkamol inson tarbiyasi. – Toshkent, 2007.
6. Bahouddin Naqshband (manbalar tahlili) / to‘plab nashrga tayyorlovchi, maqola, izoh va sharhlar muallifi G. N. Navro‘zova. – Toshkent: Sano-Standart, 2019.
7. Salohiddin ibn Muborak Buxoriy. Anis ut-tolibin. – Buxoro: Buxoro viloyat bosmaxonasi, 2020.